

การแก้ไขปัญหาในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ด้วยหลักบุญกิริยาวัตถุและกามโมคิ

Solving the Problems of Capitalism with the Principles of Meritorious Action and Kam Phokhi

พระครูโสภณชยาภิวัดมนี¹ และ พระมหามิตร วชิรุตปลโย²

Phrakru Sophonchayapiwat¹ and Phramaha Mith Thitapunyo²

^{1,2} สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

^{1,2} Program in Buddhist Studies

^{1,2} คณะพุทธศาสตร์

^{1,2} Faculty of Buddhism

^{1,2} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

^{1,2} Mahachulalongkomrajavidyalaya University Khon-Kaen Campus

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์คือ ต้องการนำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามหลักของพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ซึ่งในบทความนี้นำเสนอปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมประกอบด้วย 1) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการกระจายปัจจัยการผลิตอย่างไม่เท่าเทียมกันซึ่งผิดไปจากธรรมชาติของมนุษย์ 2) ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้เกิดการทุจริตเงินตราจากชนชั้นกรรมาชีพ และ 3) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการทุจริตความเป็นมนุษย์จากแรงงานของกรรมกร จากปัญหาเหล่านี้ผู้บทความได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา 2 ประการ กล่าวคือ การเสนอให้ใช้หลักบุญกิริยาวัตถุว่าด้วยทานในการกระจายผลผลิตออกไปสู่ผู้อื่น และหลักกามโมคิในการแก้ไขปัญหาการทุจริตเงินตรา และการกดขี่ทุจริตความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้บทความนี้ยังเสนอว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการจัดการความเป็นอยู่ของสังคมบนฐานของระบบเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: ทุนนิยม, ระบบเศรษฐกิจ, พุทธศาสนาเถรวาท, หลักธรรมทางพุทธศาสนา

Abstract

The objective of the study was to provide solutions to the capitalist economic system according to the principles of Theravada Buddhism. It was analyzed using the primary sources and secondary sources. This study presented the issue of the capitalist economic system as follows 1) The capitalist system unequally distribute capital goods which were abnormal of the human actually doing ; 2) the capitalist system racked over proletarians and, 3) The capitalist system racked over the humanity of labor. Therefore, the author brings solutions as the principles of Buddhism which were the principle of meritorious action dealing with equal charity and the principle of enjoying of senses to solve the rack problem in human dignity. In addition, the study proved that the principle of Buddhism is significant related to social living management based on the economic system as well.

Keywords: Capitalism, Economic System, Theravada Buddhism, the Principle of Buddhism

บทนำ

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในยุโรปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมศักดินาไปสู่สังคมแบบทุนนิยมอันถือว่าทุนและเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงไปสู่ทุนนิยมนั้น ไพร่ ทาส ต่างก็ถูกปลดปล่อยให้ได้รับอิสระ แต่ก็ไม่ได้รับปัจจัยการผลิตที่จะมาสร้างผลผลิตในการยังชีพของตนเอง ดังนั้นการถูกปลดปล่อยให้ชนชั้นไพร่ และทาสได้รับอิสระจากสังคมก่อนหน้าจึงไม่ใช่เหตุผลสำคัญที่จะปลดแอกแห่งความทุกข์ยากนี้ไปได้ แต่สิ่งหนึ่งที่ชี้ให้เห็นคือเหล่าขุนนางต่างก็ได้รับการลทธิในปัจจัยการผลิตที่ตนได้เก็บไว้ในขณะที่อาศัยอยู่ในสังคมศักดินา ส่วนไพร่และทาสก็เพียงแค่อำนาจได้รับอิสระแต่ก็ไม่ได้รับปัจจัยการผลิตใด ๆ ที่พอจะตั้งตัวขึ้นได้ ดังนั้นเมื่อเข้าสู่สังคมทุนนิยมสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้ชัดก็คือการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้น ซึ่งการกดขี่ขูดรีดที่ว่านี้ไม่ใช่การกดขี่ขูดรีดเฉพาะปัจจัยการผลิตเท่านั้น แต่มันยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงการกดขี่ขูดรีดความเป็นมนุษย์ด้วย (ชลลดา นาคนิธิกุล, 2557) และในสังคมทุนนิยมก็แสดงให้เห็นว่าชนชั้นที่ถูกขูดรีดคือชนชั้นกรรมาชีพซึ่งก็คือทาสในสังคมศักดินาก่อนหน้าและชนชั้นที่เป็นผู้ขูดรีดคือชนชั้นนายทุนซึ่งก็คือเหล่าขุนนางของระบบศักดินานั้นเอง และนี่ก็คือต้นกำเนิดของความไม่เท่าเทียมที่นำมาสู่ปัญหาของระบบทุนนิยม

ปัญหาของระบบทุนนิยมที่ชัดเจนที่สุดเกิดขึ้นเมื่อมีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และการปฏิวัติอุตสาหกรรม กล่าวคือในระบบทุนนิยมระยะแรกนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดคือปัจจัยการผลิตที่จะนำไปสู่การผลิตสินค้าที่ได้กำไรจำนวนมาก ซึ่งปัจจัยการผลิตก็ประกอบไปด้วย ที่ดิน ทุน แรงงาน และผู้ประกอบการ และในระบบทุนนิยมปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดคือ “แรงงาน” เพราะว่าอีก 3 ปัจจัยอื่นเป็นปัจจัยที่ไม่อาจลดคุณค่าเชิงราคาลงไปได้แต่สิ่งที่จะลดลงได้คือ “ค่าจ้างแรงงาน” การลดค่าจ้างแรงงานนั้นเป็นเรื่องที่กระทำได้ง่ายเพราะแรงงานไม่มีสิทธิ์ต่อรองกับนายทุนว่าตนจะได้รับค่าจ้างมากหรือน้อยเพราะกรรมสิทธิ์ของค่าจ้างย่อมขึ้นอยู่กับนายทุนอยู่แล้ว ดังคำกล่าวของ จี. เอ. โคเฮน (G. A. Cohen) ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ชนชั้นกรรมาชีพต้องขายกำลังแรงงานของตนเพื่อให้ได้มาแค่พอประทังชีวิต” (G. A. Cohen, 1978: 72) เมื่อชนชั้นกรรมาชีพต้องขายแรงงานของตนให้กับชนชั้นผู้ปกครองที่ถือครองปัจจัยการผลิตอยู่จำนวนมากนั้นก็ทำให้เกิดมูลค่าส่วนเกินขึ้นในระบบของการจ้างงาน และชนชั้นผู้นายทุนก็จะเป็น

ผู้สะสมส่วนเกินนี้ไว้ต่อไปเรื่อย ๆ ในขณะที่ชนชั้นกรรมาชีพกลับยากจนและไม่สามารถสร้างตัวเองขึ้นมาเป็นชนชั้นผู้ปกครองหรือเป็นชนชั้นนายทุนที่มีอำนาจถือครองปัจจัยการผลิตได้ (Laycock, H., 1991: 121-131) จะเห็นได้ว่ากรณีที่นายทุนจะมีความมั่งคั่งได้จากผลผลิตนั้นเขาต้องพยายามสะสมมูลค่าส่วนเกินให้ได้ ซึ่งมูลค่าส่วนเกินนี้เกิดจากการที่นายทุนลงทุนหรือจ้างค่าจ้างกรรมกรในราคาต่ำ แต่ขายสินค้าที่กรรมกรนั้นผลิตให้มากกว่าราคาค่าจ้างค่อนข้างสูง ดังนั้นสิ่งที่ถูกลดทอนคุณค่าก็คือ “แรงงานของกรรมกร” เราจึงเห็นได้ว่าแรงงานเป็นปัจจัยสำคัญของระบบทุนนิยม เมื่อแรงงานเป็นส่วนสำคัญของระบบทุนนิยมและในขณะเดียวกันเจ้าของแรงงานก็ไม่มีสิทธิ์ต่อรองกับค่าจ้างใด ๆ ผลที่ตามมาคือเมื่อมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมโดยนำเอาเทคโนโลยีและความสะดวกสบายเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตนายทุนก็ไม่ต้องจำเป็นที่จะต้องอาศัยแรงงานคนต่อไป แต่ทว่าในขณะเดียวกันแรงงานนั้นก็ยังต้องหาปัจจัยยังชีพเขาจึงจำเป็นที่จะต้องถูกลดทอนคุณค่าลงเรื่อย ๆ แม้ค่าจ้างจากนายทุนจะถูกหลงเพราะมีเครื่องมือที่ทันสมัยมาทดแทนแรงงานก็ตาม เขาก็ยังยอมรับกับค่าจ้างที่มีเพียงเล็กน้อยเหล่านั้น และถ้ายิ่งความก้าวหน้าของเทคโนโลยีอุตสาหกรรมก้าวหน้าไปมากเท่าใด การกดขี่ขูดรีดและลดทอนคุณค่าของแรงงานก็จะถูกลดทอนคุณค่าลงมากด้วยเช่นกัน

เราจะเห็นว่าปัญหาในระบบทุนนิยมคือความโลภที่ไม่รู้จักพอของนายทุนซึ่งสะสมมูลค่าส่วนเกินนี้ขึ้นไปเรื่อย ๆ ในที่นี้ปัญหาที่เราจะพิจารณาก็คือ 1) ต้นเหตุของการนำไปสู่ปัญหาในระบบทุนนิยม เพื่อชี้ให้เห็นว่าอะไรคือพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของปัญหานี้และการแก้ไขปัญหานี้หากมองผ่านมุมมองของพุทธศาสนาเถรวาทเราสามารถที่จะแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างไร และ 2) ปัญหาภายในระบบทุนนิยมและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในระบบทุนนิยม เช่น การใช้เทคโนโลยีอุตสาหกรรมมากเกินไป การเน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งก็จะมองวิธีการแก้ปัญหาผ่านแนวคิดของพุทธศาสนาเช่นกัน ในบทความนี้จึงจะเริ่มต้นอภิปรายและชี้ให้เห็นถึงที่มาของปัญหาในระบบทุนนิยมและระบบทุนนิยมในโลกสมัยใหม่ และหลังจากนั้นก็จะเป็นข้อเสนอแนวคิดสำหรับการแก้ปัญหาทุนนิยมตามทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอและลำดับเนื้อหาของบทความเพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาระบบทุนนิยมดังนี้

ความสำคัญของปัญหาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ลักษณะทั่วไปของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือระบบเศรษฐกิจที่มุ่งถือเอาทุน (เงินตรา) เป็นหลักในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ และยังเป็นระบบที่สร้างชนชั้นทางสังคมให้เกิดขึ้นนั้นหมายความว่าปัญหาดังกล่าวนี้นำไปสู่ความไม่เสมอภาคกันในสังคม ในแง่ของการนำเสนอปัญหาเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องความเสมอภาคนั้นมีนักปรัชญาคนสำคัญ ๆ ที่เสนอเอาไว้และมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ตลอดจนเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองสำหรับหลายประเทศที่นำไปปฏิบัติในการปกครอง ซึ่งปัญหานี้ดูเหมือน คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) จะเป็นผู้ที่สนใจความเสมอภาคอีกคนหนึ่งในการวิพากษ์ระบบทุนนิยมและความไม่เสมอภาคในระบบนี้ ในการศึกษาความคิดของคาร์ล มาร์กซ์นั้นซึ่งเมื่อทำการวิเคราะห์ความคิดย้อนขึ้นไปเป็นลำดับก็จะพบว่า คำโคจรความคิดของมาร์กซ์วางอยู่บนบรรทัดฐานของความเสมอภาค แต่ถึงจะเป็นเช่นนั้นด้วยวิธีการอธิบายของมาร์กซ์ เขาไม่ได้ตั้งต้นด้วยการกล่าวถึงความเสมอภาคเป็นบรรทัดฐานของเขาอย่างไร แต่เขานำเสนอโดยการชี้ให้เห็นด้วยสภาพความเป็นจริงของสังคมร่วมสมัยภายใต้ระบบทุนนิยมว่าได้ส่งผลกระทบต่อโลกได้ถูกทำลายไปอย่างไร มาร์กซ์ วิพากษ์ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในระบบทุนนิยมด้วยการชี้ให้เห็นว่ามีปัญหาความไม่เสมอภาคเกิดขึ้นภายในความสัมพันธ์ทางการผลิตโดยแสดงออกผ่านมโนทัศน์ที่สำคัญคือ การเกิดกระบวนการกดขี่ขูดรีดและมูลค่าส่วนเกิน (ซลลดาคา นาคใหญ่, 2558: 82-83)

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) แสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตก็คือ “นายทุน” กับ “กรรมกร” และสิ่งที่ก่อให้เกิดมูลค่าก็คือแรงงานของกรรมกรเป็นสำคัญ มาร์กซ์มีความกังวลเป็นพิเศษเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนงานกับแรงงานของพวกเขาเอง (Calhoun, Craig J, 2002: 22) เพราะเห็นว่าในสังคมนายทุนนอกจากกรรมกรจะถูกกดขี่จากนายทุนแล้ว ฐานะของกรรมกรก็ยังตกต่ำลงมาอีกด้วย นั่นก็คือกรรมกรจะต้องขายแรงงานเพื่อให้ได้มาซึ่ง “ค่าจ้าง” ที่ “น้อยกว่ามูลค่าของแรงงาน” ที่ใช้ใน “การผลิต” ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้นายทุนได้แสวงหากำไรจากสินค้าที่

ผลิตขึ้นโดยมีต้นทุนในการผลิตที่ต่ำ แต่มีมูลค่าขึ้นมาเพราะแรงงานของกรรมกรในสภาพการณ์เช่นนี้ยิ่งการผลิตในระบบนายทุนพัฒนามากขึ้นเท่าใด สิ่งที่กรรมกรผลิตขึ้นก็จะสร้างความมั่นคงให้กับนายทุนมากขึ้นเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันกรรมกรผู้ขายแรงงานกลับยากจนลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งในที่สุดกรรมกรก็จะถูกลดฐานะลงไปเป็นเพียงแค่สิ่งผลิตอย่างหนึ่ง และเป็นสิ่งผลิตที่มีมูลค่าต่ำที่สุดด้วย (เด่นพงษ์ แสนคำ และ อัครยา สังขจันท์, 2562) ทั้งนี้ก็เพราะว่านายทุนเองสามารถขูดรีดแรงงานจากกรรมกรโดยชำระค่าตอบแทนในอัตราที่ต่ำที่สุดเท่าที่กรรมกรจะสามารถคงชีพอยู่ได้ ดังนั้นในขณะที่มูลค่าของสิ่งผลิตได้เพิ่มขึ้นอย่างทวีคูณ มูลค่าของมนุษย์ก็ลดลงเป็นเงาตามไปด้วย (สุริย์ สุวรรณปรีชา, 2520: 69)

นอกจากนี้คำอธิบายของมาร์กซ์ยังปรากฏผ่านคำอธิบายของ เฮอร์นัน เดอ โซโต (Hernando de Soto) ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยที่อ้างว่าลักษณะสำคัญของระบบทุนนิยมคือการปกป้องสถานะของสิทธิในทรัพย์สินในระบบทรัพย์สินส่วนตัวอย่างเป็นทางการซึ่งมีการบันทึกการเป็นเจ้าของและการทำธุรกรรมได้อย่างชัดเจน ตามแนวคิดของโซโต นี่เป็นกระบวนการที่ทรัพย์สินทางกายภาพได้รับการแปลงให้เป็นทุนซึ่งจะนำไปใช้ในรูปแบบอื่น ๆ อีกมากมายและมีประสิทธิภาพมากขึ้นในระบบตลาด (Crafts, Nicholas FR, 1978: 172) เมื่อการผลิตสินค้าในระบบทุนนิยมมีความต้องการผลิตเพื่อขายในตลาด สิ่งก็ตามมากก็คือความต้องการกำไร ซึ่งกำไรนี้เองเกิดมาจากการขูดรีดแรงงานของชนชั้นกรรมกรชีพที่ต้องขายพลังแรงงานในราคาต่ำให้กับนายทุน ในความหมายของมาร์กซ์ก็คือแรงงานเป็นปัจจัยการผลิตที่ถูกลดทอนคุณค่าด้วยราคาซื้อในตลาดแรงงานที่ต่ำ ในขณะที่ผลผลิตที่ได้จากแรงงานถูกขายไปในราคาที่สูง โดยผลต่างนี้มาร์กซ์เรียกว่ามูลค่าส่วนเกิน และยิ่งแรงงานผลิตมากเท่าใด การกดขี่ขูดรีดก็จะเพิ่มขึ้นมากเท่านั้น

จึงเห็นได้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นตัวกลางความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต (เช่นในหมู่คนงานหรือระหว่างแรงงานกับนายทุน) ผ่านสินค้าโภคภัณฑ์ รวมถึงแรงงานที่ซื้อและขายในตลาด (Calhoun, Craig J, 2002: 22) นอกจากเรื่องของแรงงานของกรรมกรแล้ว มาร์กซ์ยังอธิบายต่อไปว่านายทุนมีทางเลือก 2 อย่างในการทำงานคือ อย่างแรกนายทุนจะเลือกใช้แรงงานกรรมกร และอย่างที่สองคือ

การใช้เครื่องจักร แต่สำหรับกรรมกรแล้วย่อมไม่มีทางเลือก เพราะเขาต้องพึ่งนายทุนในการขายแรงงานของตนเองอยู่แล้วเพื่อการยังชีพ แต่ในสังคมที่อุตสาหกรรมมีความก้าวหน้า จะทำให้เทคโนโลยีของเครื่องจักรก็จะพัฒนาไปด้วย แน่แน่นอนว่านายทุนจะต้องเลือกเครื่องจักรเพราะสามารถลดต้นทุนในการจ้างงานได้ และยิ่งเครื่องจักรมีอิทธิพลต่อการผลิตของนายทุนมากขึ้นเท่าใด ฐานะของกรรมกรก็จะตกต่ำลงไปมากเท่านั้น กรรมกรจึงตกเป็นทาสของนายทุนและเครื่องจักรมากขึ้นเท่านั้น (เดนมพงษ์ แสงคำ, 2018) ลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับทรัพย์สินส่วนตัวนั่นก็คือ เงินทุน แต่ทรัพย์สินส่วนตัวนี้ดูเหมือนจะขัดแย้งกับคำอธิบายของทุนนิยมที่ว่าใครผลิตเท่าใดก็ได้เท่าไร แต่ตรงกันข้ามการใช้แรงงานของชนชั้นกรรมกรที่ผลิตไปอย่างมากเขากลับไม่ได้รับความเป็นธรรมในค่าตอบแทนที่ผลิตได้ นอกจากนี้การผลิตในระบบทุนนิยมเป็นไปเพื่อตลาดและกำไร ซึ่งชี้ให้เห็นให้เจ้าของทุนมุ่งไปหากำไรผ่านการลดทอนคุณค่าของปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะแรงงานเป็นอย่างมาก ลักษณะเช่นนี้ของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจึงนำไปสู่ปัญหาที่ตามมาอย่างมากมาย

ปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

คำว่าปัญหาในที่นี้ผู้เขียนนิยามเอาไว้ว่าเป็นปัญหาในระดับพื้นฐาน ที่ต้องทำการวิเคราะห์ผ่านสิ่งที่ปรากฏให้เห็นในเชิงประจักษ์แล้วนำไปสู่ปัญหาที่เป็นพื้นฐานจริง ๆ ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสิ่งที่เป็นปัญหาเชิงปรากฏการณ์ก็คือความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม อันเกิดจากการเก็บสะสมมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากการผลิตของระบบตลาด แต่เมื่อทำการวิเคราะห์ให้ลึกกลงไปมากกว่านั้นเราก็จะพบว่าปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือปัญหาเชิงมนุษยธรรมที่ว่าด้วยการกดขี่ขูดรีดเงินตรา และการกดขี่ขูดรีดความเป็นมนุษย์โดยเฉพาะชนชั้นกรรมกร เดิมทีเดิยวันนั้น การแลกเปลี่ยนสินค้าในสังคมเป็นการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกันแต่รูปแบบนี้มีปัญหาเมื่อระบบเศรษฐกิจก้าวเข้าสู่ทุนนิยม รูปแบบของการแลกเปลี่ยนในระบบทุนคือการซื้อเพื่อขาย จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของการหมุนเวียนจะกลายเป็นเงินตราในรูปแบบของ $M \rightarrow C \rightarrow M^1$ ใจความสำคัญที่มาร์กซ์ชี้ให้เห็นปัญหาของระบบทุนนิยม

¹C = Commodity (สินค้าที่ซื้อขาย), M = Money (เงินตรา)

ก็คือการหมุนเวียนในรูปแบบ $M \rightarrow C \rightarrow M$ นั้นมีความชัดเจนมากขึ้นเมื่อตัวกลางของระบบหมุนเวียนเป็นสินค้าที่เรียกว่า “พลังแรงงาน” ซึ่งเป็นการที่แรงงานขายพลังแรงงานของตนเองให้ตลาดทุน สินค้าชนิดนี้แตกต่างจากสินค้าชนิดอื่นกล่าวคือ สินค้าที่เป็นพลังแรงงานนี้สามารถสร้างมูลค่าใหม่ของตนเองขึ้นมาได้ มูลค่าความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้มาร์กซ์เรียกว่า “มูลค่าส่วนเกิน” ที่เจ้าของทุนได้ใช้ประโยชน์ในการนำไปขยายทุนดั้งเดิมของตนเองให้มีมูลค่ามากขึ้น (Marx, Karl, 1971: 190 – 191) กลายเป็นระบบหมุนเวียนของทุนรูปแบบใหม่คือ $M \rightarrow C \rightarrow M'$ (ชลลดา นาคนใหญ่, 2558: 96) กล่าวได้ว่าในตอนแรกจุดเริ่มต้นคือเงินซึ่งนำไปสู่จุดสิ้นสุดคือเงินที่เพิ่มขึ้นหรือเรียกว่ากำไร ทว่าใจความสำคัญอยู่ในระหว่างทางการเปลี่ยนจากเงินไปเป็นกำไร เพราะในระหว่างทางดังกล่าวเกิดกระบวนการผลิตและชุดรีดพลังแรงงานของกรรมกรเกิดขึ้น ซึ่งนี่เองเป็นกระบวนการที่บ่งชี้ว่าเกิดการชุดรีดพลังแรงงานของมนุษย์

จากกระบวนการหมุนเวียนเงินในระบบทุนนิยม M เกิดขึ้นจาก $M + \Delta M$ ซึ่ง ΔM ในที่นี้เกิดจาก M หรือก็คือทุนที่เจ้าของทุนนำเข้าไปเป็นลำดับแรกบวกกับ ΔM ซึ่งเป็นมูลค่าที่เกิดขึ้นมาใหม่ (Marx, Karl, 1971: 151) อันเป็นสิ่งที่มาร์กซ์เรียกว่ามูลค่าส่วนเกินที่เป็นลักษณะพิเศษของทุนที่เกิดจากการซื้อขายพลังแรงงานซึ่งทำให้เกิดส่วนต่างของมูลค่าดังกล่าว ดังนั้นการแปรรูปจากทุน M ผ่านสินค้าในตลาดทุนซึ่งก็คือแรงงาน C ไปสู่ทุนที่มีมากกว่าเดิมคือ M' ซึ่งนำไปสู่กระบวนการที่ชนชั้นปกครองที่เป็นเจ้าของทุนสามารถเก็บเอาส่วนเกิน ΔM ไว้ครอบครอง กระบวนการที่เจ้าของทุนสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ส่วนต่างที่เกิดจากการประเมินมูลค่าของแรงงานไปเช่นนี้ คือสิ่งที่มาร์กซ์วิพากษ์ว่ามันเป็นคือวิถีแห่งการกดขี่ชุดรีดที่เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นธรรมภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตของระบบทุนนิยม กระบวนการกดขี่ชุดรีดและมูลค่าส่วนเกินเกิดขึ้นภายใต้วิถีการผลิตในระบบทุนนิยมเช่นนี้ นำไปสู่สิ่งที่มาร์กซ์ชี้ให้เห็นว่านี่คือความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่ากันในการกำหนดมูลค่าของพลังแรงงานซึ่งจะเห็นว่ามนุษย์ไม่สามารถแลกเปลี่ยนแรงงานของตนเองได้เท่ากับมูลค่าที่เสียไป (ชลลดา นาคนใหญ่, 2558: 97) ซึ่งในที่นี้ปัญหาที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดก็คือค่าจ้างที่แรงงานไม่ได้รับการแลกเปลี่ยนกลับมาเทียบเท่ากับมูลค่าที่เขาได้เสนอขายกับเจ้าของทุน นั่นเท่ากับโครงสร้างพื้นฐานในการแลกเปลี่ยน

ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่ถูกกำหนดไว้จากการแลกเปลี่ยนแรงงานของตัวเองในพื้นที่ ส่วนกลางของสังคมไม่ได้อยู่บนฐานของการให้ค่าการแลกเปลี่ยนที่เท่ากันอีกต่อไป การกดขี่ขูดรีดในระบบทุนนิยมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมโลกตั้งแต่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และยังคงเป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ได้ แต่ข้อสังเกตที่สำคัญที่สุดก็คือว่า ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่นำไปสู่ปัญหาพื้นฐานของระบบทุนนิยมนั้น สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในฐานะของการเป็น “ผู้ผลิต” แต่ถูกระบบทุนนิยมลดสถานะลงจนกลายเป็นเพียงแค่อินทรีย์ที่ใช้ในการซื้อขาย สำหรับมาร์กซ์แล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นคือการทำลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ เมื่อพวกเขาไม่สามารถใช้แรงงานในการทำการผลิตเพื่อตนเองได้อีกต่อไป รูปแบบความสัมพันธ์ในระบบทุนนิยมจึงเป็นการเผชิญหน้าระหว่างมนุษย์ที่ถูกทำให้ไม่เท่ากันและจะแสดงออกมอย่างชัดเจนในการเกิดความขัดแย้งทางชนชั้น ซึ่งจะเป็นการพัฒนาไปสู่ระบบสังคมที่ดีกว่านั่นก็คือระบบสังคมนิยม

ในระบบทุนนิยมนอกจากความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่ากัน การที่ผู้ผลิตสินค้าถูกทำให้เกิดระยะห่างของความสัมพันธ์ระหว่างพลังการผลิตและผลผลิตของตนเอง มันยังนำไปสู่ข้อวิพากษ์อีกข้อหนึ่ง เมื่อเรามองมนุษย์ในฐานะของผู้ผลิตที่เสมอภาคกันว่ารูปแบบการผลิตแบบทุนนิยมได้ทำให้มนุษย์แปลกแยกไปจากผลผลิตที่ตนเองได้สร้างขึ้นเพราะผลผลิตที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมไม่ได้เป็นของผู้ผลิตที่แท้จริง ระบบโรงงานอุตสาหกรรมของทุนนิยมทำให้มนุษย์มีสภาพไม่ต่างอะไรจากเครื่องจักร ทั้งที่ในการผลิตมนุษย์มีอิสระในการเลือกที่จะผลิตอะไรก็ได้ตามศักยภาพของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือในระบบทุนนิยม มนุษย์ไม่ได้อยู่ในสภาวะที่เท่ากันอีกต่อไปไม่ว่าจะด้วยธรรมชาติภายในของตนเองหรือการเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันภายในสังคม (ชลลดา นาคใหญ่, 2558: 111) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการกดขี่ขูดรีดมนุษย์ที่สำคัญในสองส่วนได้แก่ ส่วนแรกคือการขูดรีดเอาแรงงานส่วนเกินจากระบบการแลกเปลี่ยนภายในความสัมพันธ์ทางการผลิต ในเมื่อสิ่งที่แรงงานขายไปคือพลังแรงงานที่อยู่ในสถานะของสินค้าแต่เขาไม่ได้ขายตัวเองเป็นทาส สิ่งที่เขาขายของทุนมีสิทธิ์ใช้สอยจึงมีเพียงพลังแรงงานที่แรงงานได้ขายไปโดยมีมูลค่าเท่ากับปัจจัยการดำรงชีวิตที่แรงงานจะใช้เพื่อความอยู่รอดของแต่ละวัน กล่าวอีกนัยหนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของทุนและ

แรงงานควรเป็นไปอย่างเสมอภาคกันในฐานะที่ต่างฝ่ายต่างอยู่ในสถานะของเจ้าของสินค้าซึ่งในที่นี้ก็คือ เงินตราและพลังแรงงาน ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างนำสิ่งที่อยู่ในกรรมสิทธิ์ของตนออกมาแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ส่วนที่สองคือการขูดรีดความเป็นมนุษย์ที่โดยธรรมชาติมนุษย์มีความเสมอภาคกันในฐานะผู้ผลิต ทุนนิยมไม่เพียงแต่ทำให้มนุษย์แปลกแยกไปจากธรรมชาติดั้งเดิมแต่ยังทำให้เกิดความแตกต่างขึ้นมาในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก่อให้เกิดการแบ่งแยกชนชั้นที่ฝ่ายหนึ่งใช้ความได้เปรียบในการครอบครองปัจจัยการผลิตมาขูดรีดอีกฝ่ายที่ไม่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองทั้งที่โดยธรรมชาติทุกคนเท่ากัน นอกจากนี้การที่มนุษย์ถูกทำให้เป็นเสมือนเครื่องจักรภายใต้ระบบการผลิตของโรงงานยังกีดกันมนุษย์ออกจากความสัมพันธ์ทางการผลิตดั้งเดิมที่มนุษย์รวมกันเป็นชุมชนที่ถึงแม้แต่ละคนต่างมีความสามารถไม่เหมือนกัน แต่มนุษย์ก็ดำรงความสัมพันธ์กันอย่างเสมอภาคในการที่ต่างฝ่ายต่างนำผลผลิตของตนมาแลกเปลี่ยนกันได้ด้วยความสัมพันธ์แบบแบ่งงานกันทำที่ทุกคนต่างมีฐานะเป็นผู้ผลิตจากแรงงานที่ตนมีเหมือนกัน (ชลลดา นาคใหญ่, 2558: 112)

จะเห็นได้ว่าสำหรับมาร์กซ์แล้วปัญหาของระบบทุนนิยมเกิดขึ้นจากการสะสมมูลค่าส่วนเกิน ที่นายทุนได้มาจากการหมุนเวียนการผลิตโดยมีพลังแรงงานเป็นตัวกลางในการหมุนเวียน และผลิตผลผลิตส่วนเกินให้กับนายทุน การผลิตส่วนเกินนี้เกิดจากการขูดรีดทุนในผลผลิตของแรงงานที่ผลิตได้ และยิ่งแรงงานผลิตมากขึ้นเท่าใดการขูดรีดทุนก็ยิ่งทวีคูณยิ่งขึ้นเท่านั้น นอกจากนี้การขูดรีดทุนยังนำไปสู่การขูดรีดความเป็นมนุษย์เพราะเกิดจากการละเมิดความเสมอภาคกันตามธรรมชาติของมนุษย์ ที่นายทุนพยายามขูดรีดผ่านกระบวนการผลิตที่เกิดขึ้น การขูดรีดความเป็นมนุษย์เช่นนี้ถือเป็นปัญหาสำคัญในเชิงมนุษยธรรม เพราะมันนำไปสู่การไม่รู้จักมีตัวตน รู้สึกไร้ค่า และไม่มีคุณค่าในตนเองของมนุษย์ ระบบทุนนิยมแสดงให้เห็นถึงความไม่เสมอภาคอย่างชัดเจนซึ่งเป็นเรื่องที่ผิดธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ มาร์กซ์จึงเสนอแนะให้ระบบสังคมเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมนิยมเพื่อปลดปล่อยให้มนุษย์ได้รับอิสรภาพและความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ในผลงานที่ชื่อว่า “ประวัติศาสตร์และจิตสำนึกทางชนชั้น” ลูคักซ์ (Gyorgy Lukacs) นักทฤษฎีสังคมนิยมชาวฮังการี ได้ชี้ให้เห็นว่าลักษณะประการหนึ่งที่สำคัญของระบบทุนนิยมก็คือ มีกระบวนการชนิดหนึ่งเกิดขึ้นซึ่งทำให้มนุษย์ในสังคมถูกแปรสภาพกลายเป็นวัตถุ ลูคักซ์กล่าวถึง “จิตสำนึกที่เป็นวัตถุ” โดยสรุปว่า ท่ามกลางสภาพของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มนุษย์จะมีจิตสำนึกที่พรั่มัว ความใฝ่ฝันและความต้องการต่าง ๆ ของเขาจะมีลักษณะที่ถูกบิดเบือนจากสิ่งแวดล้อม ซึ่งขัดกับประโยชน์ที่แท้จริงของเขาอย่างมาก ในสังคมทุนนิยมเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของการแสวงหาวัตถุและกำไร ท่ามกลางสภาพเช่นนี้ ผู้คนในสังคมจะมีความสัมพันธ์กันโดยมีผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นตัวเชื่อม แต่ละฝ่ายแสวงหาผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทุกสิ่งทุกอย่างจะวัดด้วยวัตถุและเงินทองทั้งสิ้น ทำயที่สุดมนุษย์เองก็กลายเป็นวัตถุไปด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบมนุษย์อีกแล้ว แต่กลายเป็นความสัมพันธ์แบบวัตถุ (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2558: 391)

ในระบบทุนนิยมสมัยใหม่ มนุษย์ไม่ใช่ปัจเจกชนที่สร้างสรรค์ หากแต่เป็นวัตถุหรือส่วนประกอบอันหนึ่งของระบบขนาดใหญ่ที่มีหน้าที่สนองความต้องการของระบบเศรษฐกิจ มนุษย์ก็เป็นเพียงชิ้นส่วนที่ต้องคอยรับใช้ระบบ ทำให้ระบบเคลื่อนไหวและพัฒนาไปได้ แต่ตัวของมนุษย์เองต้องอยู่ในสภาพทนทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง มนุษย์เป็นแต่เพียงหน่วยเศรษฐกิจ เป็นวัตถุที่สามารถซื้อขายกันได้ในตลาดตามกฎของอุปสงค์-อุปทาน นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจใหม่ยังเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ ตามหลักการของการจัดการองค์กรที่มีประสิทธิภาพ สภาพเช่นนี้ทำให้มนุษย์ที่อยู่ในองค์กรเหล่านั้นอยู่ในสภาพที่เรียกว่าความแปลกแยก มนุษย์องค์กรต้องถูกแบ่งแยกออกจากกัน ในระบบความสัมพันธ์จะไม่มีความรู้สึก ขนบประเพณี หรือชีวิตจิตใจแต่อย่างใด มนุษย์ในองค์กรเศรษฐกิจสมัยใหม่มีแต่ความอ้างว้างเปล่าเปลี่ยว พิจารณาทางจิตใจ ปราศจากความรักความเข้าใจซึ่งกันและกัน ปัจเจกชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์และข้อบังคับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบการทำงานสมัยใหม่ของสังคมอุตสาหกรรม มนุษย์จะทำงานในหน้าที่เดียว ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ตลอดชีวิต จนมนุษย์เองมองไม่เห็นว่าเขากำลังทำงานเพื่ออะไร การทำงานจึงไม่ได้ให้ความสุขและความหมายแก่มนุษย์เลย (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2558: 392) กล่าวโดยสรุปแล้วมนุษย์ในระบบ

เศรษฐกิจแบบทุนนิยมสมัยใหม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของการแปรสภาพเป็นวัตถุมนุษย์ไม่มีพลัง ไม่มีอำนาจที่จะเข้าใจหรือเปลี่ยนแปลงระบบทั้งหมดที่อยู่รอบตัวได้เลย ดังนั้นแล้วจะเห็นได้ว่า ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมันเริ่มตั้งต้นจากแนวคิดแบบเสรีนิยม กล่าวคือทุกที่อยู่ในสังคมต่างมีเสรีภาพในหลาย ๆ สิ่งหลาย ๆ อย่างที่เท่ากัน แต่ทว่าด้วยคำอธิบายนี้นำไปสู่ปัญหาที่ว่า มนุษย์ไม่ได้มีกำลังที่จะกอบโกยเอาสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติมาเป็นของตนได้อย่างเท่ากัน การมองว่าทุกคนเป็นเจ้าของสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเสรีภาพภายใต้ขอบเขตของสังคมจึงนำไปสู่การกระจายปัจจัยการผลิตในสังคม การเมืองอย่างไม่เท่าเทียมกันหรือเรียกว่า มือใครยาวสาวได้สาวเอานั่นเอง แล้วอะไรคือปัญหาที่สำคัญที่สุดที่จะชี้ให้เห็นว่าทุนนิยมเกิดปัญหาอย่างจริงจัง คำตอบโดยสรุปสำหรับผู้เขียนคือ 1) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการกระจายปัจจัยการผลิตอย่างไม่เท่าเทียมกันซึ่งผิดไปจากธรรมชาติของมนุษย์ 2) ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้เกิดการขูดรีดเงินตราจากชนชั้นกรรมาชีพ และ 3) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการขูดรีดความเป็นมนุษย์จากแรงงานของกรรมกร โดยนัยของความหมายนี้การขูดรีดความเป็นมนุษย์ก็คือการแยกเอาความเป็นมนุษย์ออกจากตัวของแรงงานเอง และนำไปสู่การเกิดขึ้นของความแปลกแยกจากตัวเองในที่สุด กล่าวได้ว่าระบบทุนนิยมนั้นหากเราวิเคราะห์ลงไปให้ลึกแล้วล้วนแล้วแต่เกิดปัญหาเชิงมนุษย์ธรรมทั้งสิ้น นับตั้งแต่การขูดรีดเงินตรา การกดขี่แรงงานและความเป็นมนุษย์ ทำให้ชนชั้นกรรมาชีพในระบบทุนนิยมต้องตกอยู่ในสภาวะที่ทนทุกข์ยาก อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเราต้องอยู่ในโลกของทุนนิยมซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้ แต่สิ่งที่ต้องกระทำต่อไปก็คือการแสวงหาแนวทางปรับปรุงแก้ไขปัญหาของทุนนิยมให้ดียิ่งขึ้น ดูเหมือนว่าข้อถกเถียงซึ่งนำไปสู่การแก้ไขนั้นมียุ่่มาก แต่ทว่าข้อเสนอตามแนวของพุทธศาสนาเป็นอีกข้อเสนอหนึ่งที่จะทำให้ระบบทุนนิยมคลี่คลายปัญหาออกไปได้ การเลือกใช้ข้อเสนอของพุทธศาสนาวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า พุทธศาสนามองการแก้ปัญหาชีวิตและปัญหาเชิงมนุษย์ธรรมเป็นหลัก ดังนั้นปัญหาเชิงมนุษย์ธรรมในระบบทุนนิยมก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของปัญหาที่พุทธศาสนาจะมีข้อเสนอแนวทางที่ดีได้

บุญกิริยาวัตตและกามโกติที่มีต่อการแก้ไขปัญหาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม: บุญกิริยาวัตต 3 ว่าด้วยทาน

คำสอนจำนวนมากในพุทธศาสนา เช่น สัมมาอาชีวะ มิจฉวนดิชชา กรรม และ บุญกิริยาวัตต (วิธีการทำบุญ) โดยเฉพาะทานและศีล สอนให้พุทธศาสนิกชนทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยยึดหลักศีลธรรม ไม่เบียดเบียนทำร้ายหรือเอาเปรียบผู้อื่น และคำสอนอย่างเรื่องทศ 6 และสังคหวัตตูก์สอนให้ทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคมตามหลักพุทธธรรมการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงต้องยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคมเช่นกัน (วัชร งามจิตระเจริญ, 2552: 96) ผู้เขียนเห็นว่าข้อเสนอของพุทธศาสนาเกี่ยวกับการช่วยเหลือสังคมและการเกื้อกูลกันนี้สามารถนำไปสู่ “สังคมนิยมตามแนวพระศาสนา” ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอไว้ได้ การที่พุทธศาสนานำเสนอแนวคิดแบบสังคมนิยมอันเป็นแนวคิดที่อยู่ตรงข้ามกับทุนนิยมนั้น เสมือนนำเสนอแนวคิดในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยม ซึ่งปรากฏในคำสอนของพุทธศาสนาหลายอย่างดังที่ยกตัวอย่างไว้ข้างต้น ดังเช่น หลักบุญกิริยาวัตต ที่ว่าด้วย ทาน ศีล และ ภาวนา ถือเป็นหลักการเบื้องต้นที่จะทำให้ระบบทุนนิยมลดปัญหาเกี่ยวกับความโลภลงได้ บุญกิริยาวัตต 3 คือ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี ประกอบด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555: 93) 1. ทานมัย บุญกิริยาวัตต (ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ) 2. สีสมัย บุญกิริยาวัตต (ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย) และ 3. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตต (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจ)

จากหลักบุญกิริยาวัตตทั้ง 3 นี้ ผู้เขียนเห็นว่าหลักสำคัญที่จะแก้ปัญหาทุนนิยมได้อย่างตรงไปตรงมาในระดับโลกก็ยกก็คือ การให้ทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนั้นการให้ทานถือเป็นการเกื้อผลประโยชน์และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวเอาไว้ว่า “ทาน คือ การให้ ให้ใน สิ่งที่ควรให้ให้แก่คนที่ควรให้ การบำเพ็ญทานหากได้พิจารณาตามนี้ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์สุขถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา อันนำมาซึ่งความสุขแก่ผู้ปฏิบัติอย่าสม่าเสมอ ไม่เดือดร้อน ในภายหลัง และสามารถชี้ชัดได้ว่า ทานที่แท้จริงนั้นจะต้องให้เพื่ออนุเคราะห์และบูชา ให้ในสิ่งที่ควรให้ และให้แก่คนที่ควรให้เท่านั้น” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538: 186) ในพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงการให้ทานว่า แบ่งได้ 3 ชนิดคือ (นารীরัตน์ รัทวิจิตรกุล, 2554: 15) 1) ทาสทาน ได้แก่ทานที่นำของตนกินแล้วใช้แล้ว หรือต่ำกว่าที่ตนเองกินตนเองใช้ ไปให้ทานกับผู้อื่น อานิสงส์ที่ได้รับ จะได้ลาภที่เป็นของเก่าใช้แล้ว 2) สหายทาน ได้แก่ทานที่นำของที่เราชอบและอยู่ในระดับเดียวกันกับที่ตนเองกิน ตนเองใช้ไปให้กับผู้อื่น อานิสงส์ที่ได้รับคือจะได้ลาภในระดับเดียวกันกับที่ทำทานนั้น และ และ 3) สามีทาน ได้แก่ทานที่นำของที่ดีกว่าตนเองกินใช้ไปทำอานิสงส์จะได้ลาภที่เป็นเลิศกว่าทาสทาน และสหายทาน

ผู้เขียนเห็นว่าหากเรายึดหลักปฏิบัติว่าด้วยการให้ทานตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทก็จะเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ปัญหาเรื่องการสะสมส่วนเกินในระบบทุนนิยมอันเป็นปัญหาหลักลดลงไปได้ กล่าวคือการให้ทานนั้นพุทธศาสนาเสนอว่าเป็นการให้เพื่อลดความตระหนี่ เป็นการให้เพื่อแจกจ่ายและช่วยเหลือผู้อื่นที่ด้อยกว่าและขาดแคลนกว่า เราจะเห็นว่าในระบบทุนนิยมนั้นเต็มไปด้วยผู้ที่ขาดแคลน และผู้ที่ขาดแคลนที่ว่านั้นต่างก็เป็นชนชั้นกรรมาชีพที่ขาดแคลนจริง ๆ การขาดแคลนของชนชั้นกรรมาชีพนั้นก็เพราะว่าผลผลิตส่วนใหญ่ที่ผลิตได้จากแรงงานของกรรมาชีพนั้นตกไปอยู่ในมือของนายทุน ความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นจึงตกอยู่กับชนชั้นกรรมาชีพ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงเสนอว่าควรมีการให้ทาน ทานที่ว่านี้สำหรับที่จะพัฒนาระบบทุนนิยมได้อย่างจริงจังก็คือ ทาสทาน อันเป็นการแจกจ่ายให้ทานกับข้าทาสบริวาร ลูกจ้างและผู้ที่มีสถานะต่ำกว่าตนเอง ปัญหาของระบบทุนนิยมคือการขูดรีดแรงงานของชนชั้นกรรมาชีพ ดังนั้นปัญหาที่ต้องแก้คือกรรมาชีพจะต้องได้รับผลผลิตนั้นอย่างเป็นธรรมให้ได้ และการที่กรรมาชีพจะได้รับผลผลิตอย่างเป็นธรรมนั้นนายทุนหรือนายจ้างจะต้องมีศีลธรรมเรื่องการให้ทานเป็นหลักซึ่งพุทธศาสนาเองก็เสนอหลักธรรมของการให้ทานจากหลักการให้ชีวิตอันเป็นพื้นฐานของปัจเจกบุคคลอยู่แล้ว แต่ไม่ใช่ว่าการให้ทานนี้จะเป็นการล่วงละเมิดสิทธิในทรัพย์สินของเจ้าของทรัพย์สินแต่อย่างใด เพราะพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่าไม่มีใครเป็นเจ้าของของสิ่งทั้งปวง แต่ด้วยกฎกติกาของสังคมมนุษย์สิทธิในทรัพย์สินจึงเป็นข้อตกลงที่ทุกคนยอมรับร่วมกัน ซึ่งพุทธศาสนาไม่ได้เสนอให้มีการล่วงละเมิดในทรัพย์สินส่วนตัวแต่พุทธศาสนาเสนอว่า จะต้องอยู่อย่างพอกมี พอกิน และพอใช้อย่างพอดี หรือเรียกอีกอย่างว่าหลัก “มัชฌิมาปฏิปทา” ถ้าหากทุกคนดำรงตน

อยู่ในหลักที่ว่านี่ก็จะทำให้สังคมก้าวผ่านปัญหาของระบบทุนนิยมไปได้ แต่ทว่าในความเป็นจริงของสังคมนั้นชนชั้นกรรมาชีพกลับใช้กำลังอย่างมากแต่ผลที่ได้ตอบแทนก็มีเพียงแค่น้อยนิด ส่วนชนชั้นนายทุนก็ออกแรงของตนเพียงน้อยนิดแต่กลับได้รับผลประโยชน์ที่มากเหลือล้น ดังนั้นหลักทุนนิยมจึงเป็นหลักที่ขัดแย้งกับธรรมชาติของความเป็นมนุษย์เพราะโดยธรรมชาติสิ่งมีชีวิตตลอดจนมนุษย์ไม่มีการสะสมส่วนเกินไว้ พุทธศาสนาจึงเสนอว่าหากเรามีส่วนเกินจากการผลิตได้สิ่งที่ดีกว่าที่ควรทำมากที่สุดก็คือการให้ทาน

อย่างไรก็ตามหากเรากล่าวถึงการเสียสละหรือให้ทานเพื่อขจัดปัญหาในระบบทุนนิยมนั้นในพุทธศาสนาเรียกว่า “ทานวัตถุ” หมายถึงสิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น มี 10 อย่าง ทานสุตรา ได้แก่ อาหาร, น้ำ, เครื่องนุ่งห่ม, ยานพาหนะ, มาลัยและดอกไม้, ของหอม (ธูปเทียน), เครื่องลูบไล้ (สบู่เป็นต้น), ที่นอน, ที่อยู่อาศัย, และประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ 10 อย่างนี้มีผลอันสูงส่งเพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้บัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ตั้งงามดังปรากฏในทานสูตรตอนหนึ่งว่า (อง.สตุตค. (ไทย) 15/49/59-63)

...ดูกรสารีบุตร ในการให้ทานนั้น บุคคลไม่มีความหวังให้ทาน ไม่มีจิตผูกพันในผลให้ทาน ไม่มุ่งการสังสมให้ทาน ไม่ได้ให้ทานด้วยคิดว่า ตายไปแล้วจักได้เสวยผลทานนี้ แต่ให้ทานด้วยคิดว่า ทานเป็นการดี เขาผู้นั้นให้ทานนั้นแล้ว เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์ เขาลี้กกรรม ลี้นฤทธิ์ ลี้นยศ หมดความเป็นใหญ่แล้ว ยังเป็นผู้กลับมา คือ มาสู่ความเป็นอย่างนี้

ดูกรสารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ได้ให้ทานด้วยคิดว่า ทานเป็นการดี แต่ให้ทานด้วยคิดว่า บิดามารดาปู่ย่าตายายเคยให้เคยทำมา เราก็ไม่ควรทำให้เสียประเพณี เขาให้ทาน คือ ข้าว ฯลฯ ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นยามา เขาลี้กกรรม ลี้นฤทธิ์ ลี้นยศ หมดความเป็นใหญ่แล้วยังเป็นผู้กลับมา คือ มาสู่ความเป็นอย่างนี้

ดูกรสารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ได้ให้ทานด้วยคิดว่า บิฑามารดาปุ๋ยตายายเคยให้เคยทำมา เราก็ไม่ควรทำให้เสียประเพณี แต่ให้ทานด้วยคิดว่า เราหุงหากิน สมณะและพรหมณ์เหล่านี้ ไม่หุงหากิน เราหุงหากินได้จะไม่ให้ทานแก่สมณะหรือพรหมณ์ผู้ไม่หุงหากินสมควร เขาให้ทาน คือ ข้าว ฯลฯ ย่อมเข้าถึงความเป็นสหาย แห่งเทวดาชั้นดุสิต เขาสิ้นกรรม สิ้นฤทธิ์ สิ้นยศหมดความเป็นใหญ่ แล้วยังเป็นผู้กลับมา คือ มาสู่ความเป็นอย่างนี้...

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในทัศนะของพุทธศาสนา คำสอนเรื่องการให้ทานจึงเป็น คำสอนที่ชี้ให้เห็นว่าการเสียสละนั้นนำไปสู่การเป็นผู้มีจิตใจดีงาม ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับ ผลประโยชน์ที่จะได้รับว่าการให้ทานนั้นเป็นเสมือนการสั่งสม หรือไม่ใช้การให้ทาน ที่ทำตามประเพณี และไม่ใช้การให้ทานที่คิดว่าเป็นการทำดี แต่เป็นเสมือนการแจกจ่าย สิ่งที่เรามีอยู่ให้กับผู้อื่น ทัศนะตรงนี้ผู้เขียนเห็นว่าเป็นคำสอนที่จะสามารถขจัดปัญหา เรื่องการสะสมส่วนเกินได้เป็นอย่างดี และเมื่อเป็นเช่นนี้พุทธศาสนาจึงเป็นคำสอน ที่สามารถที่จะปลดปล่อยมนุษย์ออกจากความทุกข์ยากในระบบทุนนิยมได้ไม่มาก ก็น้อยแต่โดยหลักการแล้วพุทธศาสนาเสนอหลักการให้ทานมาเพื่อให้เป็นการเสียสละ เพื่อต่อผู้อื่น

นอกจากนี้การให้ทานตามทัศนะของพุทธศาสนายังถือว่าเป็นการกระจาย ผลผลิตตามแนวคิดของเศรษฐศาสตร์ด้วย ในทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า พุทธศาสนาเสนอให้มีการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม ซึ่งสอดคล้องกับการปฏิเสธรระบบทุนนิยมที่เป็นปัญหา กล่าวคือการกระจายผลผลิต ในทัศนะของพุทธศาสนานั้นจะต้องสามารถตอบสนองของความจำเป็นต่อร่างกาย เพื่อบำบัดความทุกข์เวทนาของคนทุกคนได้ ทุกคนจะต้องมีสิทธิและเสรีภาพในการ กระจายผลผลิตนี้เท่าเทียมกันอย่างถ้วนหน้า ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นวรรณะ ลัทธิความเชื่อ แบบใดก็ตาม มนุษย์ทุกชีวิตต้องได้รับการบำบัดทุกข์ทั้งหมด หากความทุกข์หรือปัญหา ทั้งหลายที่มีอยู่ได้รับการแก้ไขด้วยความดีของต้นเหตุอุปาทานแล้วความทุกข์ความเดือด ร้อนก็จะเพิ่มมากขึ้น ตรงกันข้ามหากแก้ไขด้วยพลังปัญญาตามหลักแห่งพุทธศาสนา

แล้วนั้น ความเดือดร้อนหรือความทุกข์ก็จะหายไป (Payutto, Phra Prayudh, 1995: 72) ดังนั้นในมิตินี้จึงดูเหมือนว่าหลักเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการกระจายผลผลิตของพุทธศาสนามีแนวโน้มแบบสังคมนิยมหรือรัฐสวัสดิการ เน้นการเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ให้ทุกคนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทุกข์บรรเทาเบาบางลง โดยไม่อิงกับความสามารถในการผลิต จะเห็นได้ว่าแนวคิดของพุทธศาสนาว่าด้วยการให้ทานนี้มีความเข้ากันได้กับแนวคิดสังคมนิยมอันเป็นแนวคิดที่อยู่ตรงข้ามกับแนวคิดแบบทุนนิยม ถึงแม้ว่าการกระจายผลผลิตตามทัศนะของพุทธศาสนาไม่ได้เสนอผ่านรัฐแบบสังคมนิยมตะวันตกก็ตาม แต่พุทธศาสนาถือว่าเป็นธัมมิกสังคมนิยมตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอไว้² กล่าวคือเป็นสังคมนิยมแห่งความเมตตาเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ต่อผู้อื่น การให้ทานจึงเป็นพื้นฐานของการขจัดปัญหาทุนนิยมในเบื้องต้นได้เป็นอย่างดี

หลักธรรมสำหรับบริโภคในครัวเรือนกับการแก้ปัญหาทุนนิยม: หลักกามโภคี

ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งในระบบทุนนิยมก็คือการเกิดความโลภในผลผลิตและต้องการที่จะกักตุนผลผลิตนั้นไว้อยู่กับตนเอง เพื่อที่จะนำไปสร้างกำไรต่อยอดเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ แต่อย่างไรก็ตามถ้าพึงแต่การให้ทานคงไม่สามารถที่จะเพียงพอต่อการสร้างรากฐานมั่นคงให้กับกรรมชาติได้ และนับวันยิ่งจะทำให้กรรมชาติพิสูจน์ว่าตนเองต้องคอยรับการกระจายผลผลิตมาเรื่อย ๆ ดังนั้นสิ่งที่ควรทำต่อไปอีกขั้นก็คือการใช้หลักธรรมที่เป็นโลกียธรรมมาพัฒนาและส่งเสริมการบริโภคและการครองเรือนให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งในระบบทุนนิยมนี้ปัญหาก็คือการบริโภคความสุขทางโลกียวิสัยอย่างเลียงไม่ได้ ซึ่งก็มักจะเกิดปัญหาตามมา เช่น การบริโภคมากกว่ากำไรหรือค่าจ้างที่ได้จากการใช้แรงงาน ซึ่งในแง่นี้พุทธศาสนาได้เสนอหลักการบริโภคสำหรับคฤหัสถ์ไว้เรียกว่าหลักกามโภคี

² ท่านพุทธทาสภิกขุ (2522: 395) ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ทุกอย่างเอาเงินไม่ได้ เอาดีเกินความจำเป็นไม่ได้ พวกเหลือเพื่อพุ่มเพื่อทั้งหลายจึงไม่มี มันก็เลยร่วงหล่นไปยังผู้อื่น ก็เป็นสังคมนิยมที่ไมฆาตแคลน” ในแง่นี้หากกล่าวตามท่านพุทธทาสภิกขุย่อมหมายความว่า การดำเนินทางเศรษฐกิจตามหลักของพุทธศาสนานั้น จะไม่คำนึงถึงการเอาส่วนเกินไว้แสวงหากำไร แต่จะคำนึงถึงการสร้างประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมโดยกระจายส่วนเกินนั้นออกไปบรรเทาความขาดแคลนให้แก่ผู้คนในสังคม เห็นแก่ประโยชน์ของผู้คนโดยไม่เอาเปรียบเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

หลักกามโภคี หมายถึง ผู้บริโภคกาม ผู้ครองเรือน คนุหัสที่ตั้ยังต้องเกี่ยวข้องกับ การบริโภคกามหรือความสุขในทางโลกียวิสัยอย่างเลี้ียงไม่ได้ เพราะยังต้องประกอบ อาชีพด้วยการแสวงหาในเรื่องความสุขในทางผัสสะอยู่ตลอดเวลา พุทธศาสนาได้ จัดแบ่งกลุ่มคนที่ตั้ยังบริโภคกาม แต่มีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ พวกคน เหล่านี้ไม่มีวิธีการแสวงหาโภคทรัพย์เพื่อนำมาตอบสนองความต้องการของตนเอง ทางด้านผัสสะด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน มีอยู่ 10 จำพวกตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (คำแหง วิสูตรางกูร, 2552: 38) มีดังนี้ (ล.สพ. (ไทย) 18/631-643/408-415)

กลุ่มที่ 1 แสวงหาไม่ชอบธรรม ประกอบด้วย 1. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์ โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วไม่เลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ตั้ไม่แจกจ่าย แบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี 2. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณ ข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปัน และไม่ใช้ทำกรรมดี และ 3. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้ว เลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุขด้วย, แจกจ่ายแบ่งปัน และใช้ทำกรรมดีด้วย

กลุ่มที่ 2 แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ประกอบด้วย 4. พวก หนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้าง ไม่ทารุณ ข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วไม่เลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรม ดี 5. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้าง ไม่ ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วเลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ ทำกรรมดี และ 6. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง โดยทารุณข่มขี้บ้าง ไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วเลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ตั้แจกจ่าย แบ่งปัน และใช้ทำกรรมดี

กลุ่มที่ 3 แสวงหาชอบธรรม ประกอบด้วย 7. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์ โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วไม่เลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ไม่แจกจ่ายแบ่งเป็น ไม่ใช้ทำความดี 8. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้ว เลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปัน และไม่ใช้ทำความดี และ 9. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วก็เลี้ียงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข ด้วย, ตั้แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดีด้วย; แต่เขายังจิตตั้ยังสยบมัวเมา ยังหมกมุ่น

บริโภคนโยบายเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือโภคทรัพย์

พวกพิเศษ : แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ คือ 10. พวกหนึ่งแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทারণข่มขี้, ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้อิ่มหนำ เป็นสุข, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดีด้วย; ไม่สยบมัวเมา ไม่หมกมุ่น บริโภคนโยบายเหล่านั้น โดยรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือ โภคทรัพย์

จากหลักกามโกติทั้ง 4 พวกนี้ ผู้เขียนจำแนกได้เป็น 2 ส่วน กล่าวคือส่วนแรก เป็นส่วนที่แสดงถึงรากฐานปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และส่วนที่สองคือ ส่วนที่เป็นการแก้ปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ส่วนแรกก็คือ กลุ่มที่ 1 แสวงหาไม่ชอบธรรม และกลุ่มที่ 2 แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทั้งสองกลุ่มนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นส่วนที่ชี้ถึงปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้เป็นอย่างดี กล่าวคือนายทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมักจะแสวงหาทรัพย์แบบไม่ชอบธรรม หรืออาจมีชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง แต่ทว่าความไม่ชอบธรรมในการแสวงหา ทรัพย์ในระบบทุนนิยมนั้นก็คือการสะสมมูลค่าส่วนเกินและการขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน จากพลังแรงงานของกรรมกรมาชีพ สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะความต้องการสะสมทุนซึ่งเป็น ลักษณะที่แสดงถึงความโลภของนายทุนที่จะกอบโกยเอาผลผลิตที่พลังแรงงานนั้น ผลิตได้ ซึ่งปัญหาที่ชัดเจนที่สุดในระบบทุนนิยมก็คือการที่พลังแรงงานลงแรงไปมากกว่า ค่าจ้างที่ได้รับ นั่นคือการแลกเปลี่ยนระหว่างเงินตรากับผลผลิตจากแรงงานไม่มีความ เท่าเทียมกัน กล่าวได้ว่าการแสวงหาทรัพย์แบบไม่ชอบธรรม หรือแสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับที่มารักชระบุไว้ในปัญหาของระบบ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างตรงไปตรงมา กระนั้นก็ดีพุทธศาสนาได้เสนอแนะ ความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคมออกมาเพื่อแก้ปัญหาของระบบเศรษฐกิจทั้ง 2 ประการข้างต้นด้วยเช่นกันนั่นคือหลักกามโกติในกลุ่มที่ 3 แสวงหาชอบธรรม และ พวกพิเศษ : แสวงหาชอบธรรมและใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ ในสองพวกหลังนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นการแสวงหาทรัพย์อย่างชอบธรรมซึ่งจะขจัดปัญหาเรื่องการ ขูดรีดมูลค่าส่วนเกินและสามารถที่จะขจัดปัญหาการกดขี่แรงงานของมนุษย์ได้ด้วย

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าในข้อที่ 7. และ 8. ของหลักกามโภคีจะระบุว่า พวกนี้ไม่แจกจ่าย แบ่งเป็น ไม่ใช้ทำความดี แต่ผู้เขียนก็เห็นว่าคนที่ทุกคนต่างแสวงหาอย่างชอบธรรม โดยไม่กดขี่ขูดรีดซึ่งกันและกันแล้ว ผลที่ตามมาก็จะทำให้เกิดสภาวะความเป็นสังคมแห่งสันติสุขได้ กล่าวคือการไม่กดขี่ขูดรีดซึ่งกันและกันภายใต้การแสวงหาทรัพย์ อย่างชอบธรรมนี้ เป็นสิ่งหนึ่งที่จะอำนวยให้เกิดการกระจายปัจจัยการผลิตอย่างเป็นธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้กรรมมาซึ่งก็จะไม่ถูกกดขี่ขูดรีดอีกต่อไป ดังที่ในพระไตรปิฎกกล่าวสรรเสริญผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและแสวงหาโภคทรัพย์อย่างเป็นธรรมและแจกจ่าย อย่างเป็นธรรมไว้ว่า

ผู้บริโภคมกามที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยความไม่ผลุน
ผลัน ครั้นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย จำแนกทาน ทำบุญ และไม่ละโมภ
ไม่หลง ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภค
โภคทรัพย์นี้ ควรสรรเสริญโดย 4 สถาน ควรสรรเสริญโดย 4 สถานเป็น
ไฉน คือ สถานที่ 1 ควรสรรเสริญดังนี้ว่า แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม
โดยความไม่ผลุนผลัน สถานที่ 2 ควรสรรเสริญดังนี้ว่า เลี้ยงตัวให้เป็นสุข
สบาย สถานที่ 3 ควรสรรเสริญดังนี้ว่า จำแนกทาน ทำบุญ สถานที่ 4
ควรสรรเสริญดังนี้ว่า เป็นคนไม่ละโมภ ไม่หลง ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ
มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภคโภคทรัพย์ ดูกรนายคามณี บุคคล
ผู้บริโภคมกามเช่นนี้ ควรสรรเสริญโดย 4 สถานเหล่านี้ฯ (ส.สพ. (ไทย)
18/643/415)

ดังนั้นแล้วหลักกามโภคีในทางพุทธศาสนาจึงไม่ใช่การชี้ให้เห็นเพียงปัญหา
การบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น แต่ยังสะท้อนปัญหาในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมด้วย
พร้อมทั้งยังเสนอให้แก้ปัญหาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่มุ่งเน้นไปที่การ
แก้ปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกพิเศษ : แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทัน
เป็นอิสระ จะเป็นแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่การก้าวข้ามรากฐานปัญหาของระบบ
เศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้เป็นอย่างดี กล่าวคือเป็นผู้หาทรัพย์โดยไม่เบียดเบียน ไม่ข่มเหง

ไม่กดขี่ทารุณผู้อื่น และเมื่อหาทรัพย์มาได้แล้วก็บริหารจัดการทรัพย์เหล่านั้นให้มีความเป็นไปอย่างลงตัว ไม่ขาดตกบกพร่องและยังแจกจ่ายกระจายทรัพย์ไปยังผู้อื่นด้วย

จากหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เสนอไว้เบื้องต้น 2 หลักธรรมนั้นผู้เขียนเห็นว่า จะสามารถเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่จะนำไปสู่การเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อที่จะให้สังคมเกิดความ เป็นธรรมในทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ปัญหาในระบบทุนนิยม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานที่แม้แต่พุทธศาสนิกชนเอง หรือศาสนิกของศาสนาอื่น ๆ ต่างก็สามารถปฏิบัติได้ เพราะโดยพื้นฐานแล้วไม่มีใครเก็บสะสมกักตุนส่วนเกินในการผลิตไว้ ดังนั้นผลผลิตเหล่านี้ก็จะกระจายออกไปอย่างทั่วถึงกันอันเป็นหลักพื้นฐานของพุทธศาสนาก็คือการให้ทาน หรือการบริจาคทรัพย์สินหรือผลผลิตที่ตนมีอยู่และสะสมเพื่อความมั่งคั่ง ได้กระจายไปยังผู้อื่นที่ไม่ได้ครอบครองทรัพย์สินเช่นเดียวกับตน ชื่อนี้จะขจัดปัญหาในระบบทุนนิยมในแง่ที่ว่าปัญหาของการเก็บสะสมและชู้ดรีตมูลค่าส่วนเกิน นอกจากนี้แล้วหลักกามโกคิที่เป็นหลักพื้นฐานสำหรับครอบครัวยุคก่อนหน้านั้น นอกจากจะชี้ให้เห็นภาพของปัญหาในระบบทุนนิยมแล้วนั้น ยังเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหาได้ด้วย กล่าวคือหลักกามโกคิมุ่งแก้ปัญหาในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตรงที่การขจัดปัญหาการชู้ดรีตมูลค่าส่วนเกิน และขจัดปัญหาการกดขี่ข่มเหง รังแกแรงงานมนุษย์ โดยเฉพาะหากผู้เป็นนายทุนรู้จักปฏิบัติตามหลักกามโกคิกกลุ่มที่ 3 แสงหาชอบธรรม ประกอบด้วย และ พวกพิเศษ : แสงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ ก็จะทำให้ปัญหาการกดขี่ชู้ดรีต ค่อย ๆ หายไป และจะนำมาสู่การกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม

กล่าวได้ว่าการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับสังคม การเมือง และเศรษฐกิจนั้น ถือว่าเป็นอีกข้อเสนอหนึ่งที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะกับสังคมไทยที่มีภาวะอ้างถึงหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนาว่าเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม กระนั้นก็ดีศีลธรรมทางพุทธศาสนาบางข้ออาจใช้ไม่ได้ภายใต้กรอบของสังคมไทยสมัยใหม่ แต่การนำเอาหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้กับการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจก็ถือว่ามีความเป็นไปได้กับสังคมสมัยใหม่เป็นอย่างยิ่ง อย่างเช่นในงานวิจัยของ คำแหง วิสุทธางกูร ที่อธิบายไว้ว่า คุณประโยชน์ของพุทธศาสนาส่งผลต่อเศรษฐกิจของครัวเรือน และมีส่วนสำคัญต่อการได้มาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดี และ

งานศึกษาดังกล่าวก็ใช้หลักกามโภคีสืบมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน เนื่องจากเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในแง่ของการนำมาพิจารณาเรื่องการแสวงหาทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ และการแบ่งปันทรัพย์ (คำแหง วิสูตรางกูร, 2554: 82) และยังเป็นไปตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุที่เสนอเอาไว้ว่า “ทุกอย่างจะเอาเกินไม่ได้ เอาดีเกินความจำเป็นไม่ได้ พวกเหลือเฟือพุ่มเฟิยทั้งหลายจึงไม่มีมันก็เลยร่วงหล่นไปยังผู้อื่น ก็เป็นสังคมที่ไม่ขาดแคลน” (พุทธทาสภิกขุ, 2522: 22) นั้นหมายความว่าพุทธศาสนาไม่เสนอให้เราเก็บสะสมส่วนเกินแต่จะมุ่งกระจายส่วนเกินนั้นออกไปให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างมากที่สุด เพื่อบรรเทาความขาดแคลนให้กับผู้คนในสังคม ข้อเสนอของพุทธศาสนาจึงมุ่งไปที่กระบวนการที่จะปลดปล่อยให้ผู้ทุกข์ยากในระบบทุนนิยมได้มีปัจจัยการผลิตและเลี้ยงชีพของตนเองได้ และเกิดเป็นผลดีต่อตนเองและสังคมส่วนรวมเป็นหลัก

ข้อเสนอเชิงนโยบายกับการนำไปใช้แก้ปัญหาทุนนิยม

จากหลักธรรมทั้งสองประการข้างต้นอันได้แก่ การให้ทานและหลักกามโภคีนั้น ผู้เขียนเห็นว่าเป็นประเด็นสำคัญที่เราจำเป็นต้องนำเสนอให้เกิดความเป็นไปได้ในเชิงรูปธรรม หรือก็คือการนำเสนอเชิงนโยบายเพื่อนำไปสู่การผลักดันและก่อให้เกิดการนำไปใช้ที่จริงที่สุด จากการทบทวนเอกสารซึ่งเป็นงานวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าการนำเอาหลักบุญกิริยาวัตถุมาใช้ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เช่น ผลที่เกิดขึ้นกับสังคมการทำบุญให้ทานทำให้สังคมเกิดการช่วยเหลือ เกิดความสงบสุข เกิดการแบ่งปันอย่างเป็นธรรม หากได้เป็นการแบ่งปันโดยบีบบังคับไม่ เพราะผู้ให้ต้องการให้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งอาจจะช่วยให้เกิดความสามัคคีขึ้นภายในสังคมด้วย (พระหนูกัน กตคุโณ, 2557: 163) การให้ทานจึงไม่เพียงแต่การแจกจ่ายผลผลิตแต่มันยังก่อให้เกิดลักษณะที่เรียกว่าความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่าฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น ที่พักอาศัย และรายได้ ไม่มีความสัมพันธ์กับการบำเพ็ญบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ เพราะประโยชน์ที่เกิดจากการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุก่อให้เกิดความสุขภายในในฐานะที่เป็นผู้ (กันตภณ หนูทองแก้ว, 2556: 155-167) ดังนั้นหากนำเอาหลักการให้ทานมาใช้โดยเฉพาะกับชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนเมืองเพื่อกระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น ผลที่เกิดขึ้นอาจจะไม่เพียงแต่ช่วยให้เกิดการกระจายรายได้หากแต่จะช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันในสังคมมีความเหนียวแน่นมากยิ่งขึ้น

ส่วนการนำเอาหลักกามโกคิมาประยุกต์ใช้นั้น ในงานวิจัยของคำแหง วิสุทธางกูร
ชี้ให้เห็นว่าหลักกามโกคิส่งเสริมเศรษฐกิจดังนี้ (1) ส่งเสริมการแสวงหาทรัพย์ (2)
ส่งเสริมการใช้จ่ายทรัพย์ และ (3) ส่งเสริมการแบ่งปันทรัพย์ตามลำดับจากการประเมิน
ดังกล่าวพบว่าคุณประโยชน์แห่งพุทธศาสนาที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีโดยวัดคุณภาพ
ชีวิตใน 5 ระดับดังนี้ (1) ระดับดีมากได้แก่แสวงหาชอบธรรมกล่าวคือใช้ทำกรรมดีและ
เป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (2) ระดับดีได้แก่แสวงหาชอบธรรมใช้ทำกรรมดีแต่ยังไม่เป็น
นายเหนือโภคทรัพย์ (3) ระดับทั่วไปได้แก่แสวงหาชอบธรรมใช้ทำกรรมดีบ้างไม่ดีบ้าง
และยังไม่เป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (4) ระดับไม่ดีได้แก่แสวงหาชอบธรรมบ้างไม่ชอบ
ธรรมบ้างใช้ทำกรรมดีบ้างไม่ดีบ้างและยังไม่เป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (5) ระดับแย่
ได้แก่แสวงหาไม่ชอบธรรมไม่ใช้ทำกรรมดีและไม่เป็นนายเหนือโภคทรัพย์ตามลำดับ
(คำแหง วิสุทธางกูร, 2560: 247-269) ดังนั้นแล้วหากนำเอาหลักกามโกคิมาประยุกต์
ใช้กับการส่งเสริมเศรษฐกิจจะช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหาเรื่องการทุจริตมูลค่าส่วนเกิน
และการกดขี่ข่มเหงแรงงานในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อันจะนำไปสู่การจัดปัญหา
ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เป็นอย่างดี เพราะหลักธรรมข้อนี้สอนให้ฝึก
แสวงหาทรัพย์ในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนการใช้จ่ายทรัพย์และรักษาทรัพย์

บทสรุป

จากที่กล่าวไปทั้งหมดนั้นผู้เขียนมุ่งเสนอแนะการนำเอาหลักธรรมทาง
พุทธศาสนาเถรวาทมาใช้ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยม โดยหลักธรรม
ที่เสนอในบทความนี้มุ่งไปที่การแก้ปัญหาพื้นฐานของระบบทุนนิยม คำถามคือระบบ
ทุนนิยมมีปัญหอะไร ในแง่นี้ผู้เขียนได้เสนอเอาไว้ว่า เดิมทีเดิยวันนั้นสังคมไม่ได้อยู่ใน
ระบบทุนนิยมทุกคนต่างแลกเปลี่ยนสินค้าและผลผลิตกันอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียม
กันปัญหาไม่ได้เกิดขึ้น แต่เมื่อสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคบริโภคนิยมและ
วัตถุนิยม โลกตกอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยระบบเศรษฐกิจแบบ
ทุนนิยมนี้มีจุดประสงค์สำคัญคือการซื้อเพื่อขายและขายเพื่อกำไร นั่นแสดงว่าการซื้อ
ที่ว่าเป็นคือซื้อพลังแรงงานจากกรรมมาชีพแล้วขายผลผลิตจากพลังแรงงานนี้ แต่ทว่า
เมื่อพิจารณาระหว่างราคาสินค้าที่นายทุนขายไปอันเกิดจากพลังแรงงาน กับราคาค่าจ้าง

ที่กรรมมาชีพได้รับนั้นไม่มีความเป็นธรรม กล่าวคือกรรมมาชีพได้รับค่าตอบแทนน้อยกว่าพลังแรงงานที่เขากระทำลงไป และส่วนเกินดังกล่าวได้จากการขายผลผลิตที่ได้จากพลังแรงงาน กล่าวได้ว่ากระบวนการขูดรีดส่วนเกินนี้นำไปสู่ปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมคือการกดขี่ความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นปัญหาที่ชนชั้นนายทุนกดขี่แรงงานผ่านการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินที่ว่านี้

ด้วยเหตุนี้การนำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหา เพื่อที่จะปลดแอกความทุกข์ยากให้กับกรรมมาชีพในระบบทุนนิยมจึงมักนำเสนอแง่มุมของการแก้ปัญหาให้ความทุกข์ยากหมดไป ในบทความนี้ได้นำเสนอทัศนะจากหลักธรรมทางพุทธศาสนาเถรวาทให้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำเสนอหลักธรรม 2 ประการคือหลักการให้ทานตามหลักบุญกิริยาวัตถุสาม และหลักกามโกติเพื่อแก้ไขปัญหาระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน หลักการให้ทานนั้นเป็นการแก้ปัญหาการกระจายผลผลิตตามหลักความเมตตาของพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักข้อนี้เองซึ่งให้เห็นว่าหลักแนวคิดบางอย่างในทางพุทธศาสนาเป็นสะพานเชื่อมต่อไปยังการสร้างระบบเศรษฐกิจที่อยู่ตรงข้ามกับทุนนิยมนั้นคือระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ในบทความนี้ไม่ได้เสนอว่าพุทธศาสนาเป็นสังคมนิยมอย่างตรงไปตรงมา แต่เสนอว่าแนวคิดบางอย่างมีลักษณะที่จะนำไปสู่สังคมนิยม ซึ่งเป็นสังคมนิยมตามแนวพระศาสนาตามที่พุทธทาสภิกขุนิยามเอาไว้ ส่วนหลักกามโกติที่เสนอขึ้นมาั้นเป็นการเสนอเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาเรื่องการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินและการกดขี่ข่มเหงแรงงานในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อันจะนำไปสู่การจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เป็นอย่างดี ซึ่งการแก้ไขปัญหาดังกล่าวตามแนวทางของพุทธศาสนาเสนอขึ้นนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาระบบทุนนิยมในระดับรากฐานของปัญหาอันได้แก่ 1) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการกระจายปัจจัยการผลิตอย่างไม่เท่าเทียมกันซึ่งผิดไปจากธรรมชาติของมนุษย์ 2) ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้เกิดการขูดรีดเงินตราจากชนชั้นกรรมมาชีพ และ 3) ระบบทุนนิยมทำให้เกิดการขูดรีดความเป็นมนุษย์จากแรงงานของกรรมกร นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนามีหลักคิดบางอย่างที่จะทำให้ระบบเศรษฐกิจที่ประสบปัญหาในเชิงมนุษยธรรมเช่นระบบทุนนิยมนี้เป็นไปในลักษณะที่หมดยุติและสามารถที่จะยกคุณภาพชีวิตของผู้คนที่อยู่ภายใต้ระบบนี้ขึ้นมาได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- กัณฑ์ภูม หนูทองแก้ว. (2556). การนำหลักบุญกิริยาวัตถุ มาใช้ในวิถีชีวิตของประชาชน
อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2556. *สารอาศรมวัฒนธรรมวลัย*
ลักษณะ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 15(1), 155-167.
- คำแหง วิสุทธางกูร. (2552). *คุณประโยชน์แห่งพุทธศาสนาต่อการส่งเสริมฐานะทาง*
เศรษฐกิจของครัวเรือนในชนบทอีสาน: ศึกษากรณีอำเภอเมือง จังหวัด
ขอนแก่น. รายงานการวิจัย. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์:มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.
- _____. (2560). *คุณประโยชน์แห่งพุทธศาสนาต่อการส่งเสริมฐานะทางเศรษฐกิจ*
ของครัวเรือนในชนบทอีสาน: ศึกษากรณีอำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัด
ขอนแก่น. *มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 34(1), 247-269
- ชลลดา นาคใหญ่. (2557). *แนวคิดความเสมอภาคในปรัชญาของคาร์ล มาร์กซ์*.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2558). *ทฤษฎีความไม่เสมอภาคและวิถีแห่งการกดขี่ขูดรีด*.
วารสารสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย, 10(1).
- เด่นพงษ์ แสนคำ และอัครยา สังข์จันทร์. (2562). การให้เหตุผลสนับสนุนแนวคิดเรื่อง
สังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*,
15(1), 37-60.
- นารีรัตน์ รักรัตนกุล. (2554). *พุทธศาสนกับการดำเนินชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ 6. มหาสารคาม:
อภิชาติการพิมพ์.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2558). *เศรษฐศาสตร์การเมืองและทฤษฎีสังคมวิพากษ์*,
พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.
- พุทธทาสภิกขุ. (2522). *ธรรมกับการเมือง: คำบรรยายประจำวันเสาร์ที่ลานหินโค้ง*
สวนโมกข์ ภาควิชาพระพุทธศาสนา 2519. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* พิมพ์ครั้งที่ 23. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม.
- พระหนูกัน กตคุโณ. (2557). การศึกษาการสร้างบารมีตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ของชาวบ้านหนองแวงต่อตั้ง ตำบลคึมชาด อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 14(3), 163-173.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัชรระ งามจิตระเจริญ. (2552). *แนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยม : กรณีศึกษา*. รายงานการวิจัย. ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2538). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุริย์ สุวรรณปรีชา. (2520). *ความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีความรู้และทฤษฎีการเมืองของปอบเปอร์*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Calhoun, Craig J. (2002). *Classical Sociological Theory*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Crafts, Nicholas FR. (1978). "Enclosure and labor supply revisited". *Explorations in Economic History* . 15(2), 172.
- G. A. Cohen. (1978). *Karl Marx's Theory of History: A Defense*. Oxford: Oxford University Press.
- Laycock, H. (1991). Exploitation via labour power in Marx. *The Journal of ethics*. 3(2), 121-131.
- Marx, Karl. (1971). *Capital: A critical analysis of capitalist production volume I*. trans. Samuel Moore and Edward Aveling, Moscow: Progress Publisher.
- Payutto, Phra Prayudh. (1995). *Buddhadhamma: Natural laws and values for life*. USA: State University of New York Press.